

СТАНОВНИШТВО ГРАДОВА И СЕЛА У СРБИЈИ ПОСЛЕ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Неравномерни територијални пораст становништва и поремећаји у простору настали услед неравномерног распореда становништва, чине постојеће стање у популацији Републике Србије веома неповољним, што ће у будућности довести до још већег продубљивања несклада у целокупном демографском развоју.

Кључне речи Србија, град, село, становништво, неравномерни раст.

Према резултатима последњег пописа становништва из 1991. године Република Србија је имала 9778991 становника. У односу на 1948. годину, када је извршен први послератни попис становништва, људство Републике порасло је за око 50%. Међутим, укупан популациони пораст није био уједначен на свим републичким подручјима. Тако је становништво Централне Србије, у току на-веденог периода, порасло за приближно 40%, Војводине за око 23%, док је становништво Косова и Метохије порасло за преко 166%.

Табела 1. Становништво Републике Србије према пописима од 1948. до 1991. године

Година	Република Србија	Централна Србија	Војводина	Косово и Метохија
1948	6527966	4154175	1640757	733034
1953	6979154	4463701	1699545	815908
1961	7642227	4823274	1854965	963988
1971	8446591	5250365	1952533	1243693
1981	9313676	5694464	2034772	1584440
1991*	9778991	5808906	2013889	1956196

*Због познатог бојкота пописа становништва 1991. год. од стране албанске алтернативе није попи-сано укупно албанско становништво Косова и Метохије, као и Бујановца, Медвеђе и Прешева. Због тога је за укупно становништво Р. Србије и Косово и Метохију извршена званична процена и об-јављена у књигама пописа 1991. године. Извор: Дубравка Велат, *Становништво Југославије у по-слератном периоду*, Савезни завод за статистику (СЗС), Београд 1988. и *Попис становништва 1991.*

Овако неравномеран територијални пораст становништва последица је дво-смерног популационог развоја, односно дијаметрално супротних демографских

токова у Републици Србији, у којој смо данас суочени са следећим демографским контрастом: демографска експлозија на Косову и Метохији довела је своју популацију на челну европску позицију у погледу висине стопе наталитета, и истовремено на последње место по висини морталитета, док је демографска имплозија у Војводини и Централној Србији увела своје становништво у тренд негативног природног прираштаја, тако да од почетка деведесетих година на овим подручјима престаје биолошко обнављање становништва. Наиме, од 1992. године Косово и Метохија у целини остварују позитиван природни прираштај у Републици. Само на албанску популацију у 1992. години отпада 85% од укупног природног прираштаја Републике, а остатак чини природни прираштај Мусли-мана и Рома. Према томе Срби у Републици Србији више не партиципирају у укупном природном прираштају Републике, за разлику од почетка педесетих година, када су Централна Србија и Војводина заједно обезбеђивале око 77% од укупног природног прираштаја.

После краћег компензационог периода, који јењава већ половином педесетих година, тенденција константног смањења броја рођења у Војводини и Централној Србији резултирала је „негативним биолошким салдом“, упркос позитивном миграционом салду на овим подручјима, па тако већ почетком седам-десетих година многа насеља ових простора не обезбеђују ни просту замену генерација.

Попис из 1991. године показује да се велика бројчана предност становништва Војводине над Косовом и Метохијом истопила (1948. год. Војводина је имала 907723 становника више од Косова и Метохије) и да већ крајем 1993. године на Косову и Метохији има преко 60000 становника више него у Војводини. Пораст становништва у Централној Србији такође није могао да следи галопирајући темпо раста косовско-метохијске популације. Тако је 1948. године становништво Централне Србије било 5,5 пута бројније од становништва Косова и Метохије, а 1991. године Централна Србија нема ни три пута већи волумен становништва.

Како су демографска кретања дугорочног карактера решавање виталних проблема становништва Републике, на свим њеним подручјима, мора отпочети одмах јер ће у току следећих година целокупни демографски развитак бити у знаку биолошког суноврата српског народа и свих осталих етничких заједница осим Албанаца, Муслимана и Рома.

По поремећајима у темпу раста становништва појединих подручја, односно по екстремним величинама скоро свих демографских обележја, Србија се може сматрати јединственим феноменом у Европи. Поремећаји у простору настали услед неравномерног распореда становништва изазваних високом концентрацијом у урбаним срединама с једне стране, и пражњења руралних простора с друге стране, такође је једна од карактеристика Србије. Управо таква, неуједначена и стихијска урбанизација, условљена јаким и неконтролисаним унутрашњим миграцијама становништва, имала је и има веома негативну улогу у развоју Србије. С обзиром на то да је градска популација била та од које се очекивало да преузме биолошке функције у обнављању становништва, а да се то није догодило, остаје обавеза да се изучи и објасни зашто су градови, временом, постали фактори депопулације, док је село, уместо да буде саставни део развојних процеса, крајње маргинализовано, демографски исцрпљено, опустело¹.

¹Г р у п а а у т о р а , *Неравномерна урбанизација: узроци и последице*, Увод, Београд, 1994.

У Централној Србији и Војводини већ почетком педесетих година започиње расељавање села, да би почетком деведесетих разарајућа депопулација кул-минирала захватајући више од 71% насеља у Централној Србији и преко 78% насеља у Војводини. Истовремено, сеоских насеља на Косову и Метохији са не-гативним природним прираштајем има 1991. године само 5% и сва су са већин-ским српским живљем, док ни једно градско насеље на том подручју нема нега-тиван природни прираштај, односно у већини косметских градова стопе природ-ног прираштаја су приближно једнаке стопама природног прираштаја на селу.

У постојећој мрежи насеља Србије карактеристична је уситњеност насеља, с једне стране, и висока концентрација становништва у градовима, с друге стра-не. Тако је више од половине становништва Централне Србије (53,4%) 1991. године и Војводине (55,0%) чинило градско становништво. Наравно, Београд у коме је 1991. године живело више од једне четвртине укупног становништва Централне Србије (као уосталом и Нови Сад, Ниш итд.) посебно доприноси неправилности односа у урбаном систему датог подручја.

На Косову и Метохији односи су другачији. Према подацима из 1981. године једна трећина становништва је градско становништво (32,0%), а две трећине становника живи у осталим насељима.²

Од 1953. до 1991. године број становника у градовима повећао се за 2100000 житеља, односно за преко два пута у Централној Србији, нешто више од једног пута у Војводини и преко три пута на Косову и Метохији. У свим осталим насе-љима, осим на Косову и Метохији, укупно посматрано број становника је у ис-том интервалу смањен, с тим што смањивање није подједнако захватило сва насеља.

Табела 2. Индекс пораста - пада становништва у градским и сеоским насељима 1953 - 1991. године

	1961/53	1971/61	1981/71	1991/81	1991/53
ЦЕНТРАЛНА СРБИЈА					
градска	145,9	155,1	127,0	114,0	327,9
остала	97,8	90,3	95,6	90,9	76,9
ВОЈВОДИНА					
градска	141,4	133,9	115,5	101,9	223,2
остала	95,5	87,4	93,4	95,4	74,5
КОСОВО И МЕТОХИЈА					
градска	157,4	178,6	153,6	-	432,1*
остала	111,4	117,0	117,7	-	153,5*

* Индекс израчунат према податку за 1981. Извор: Д. Велет, *Становништво Југославије у послератном периоду*, СЗС, Београд 1988.

Ако усвојимо поделу Петра Марковића³, сва сеоска насеља могу се сврста-ти у пет зона. Прву и другу зону чине сеоска насеља у близини градова, која су захваљујући првенствено имиграцији, показивала сталан раст становништва и која су

²Типологија насеља на градска, мешовита и сеоска, примењивана у попису становништва 1971. године, напуштена је у наредним пописима. Тако се према званичној типологији насеља примењеној у пописима становништва 1981. и 1991. године сва насеља деле на градска и остала.

³Петар Марковић, *Пољопривредни атлас Србије*, Београд 1993. године.

се постепено стапала у приградска насеља. Трећу зону чине сеоска на-сеља која су остала на приближно истом броју становника, док преосталим две-ма зонама припадају сеоска насеља дубоко захваћена депопулацијом, а која су до сада изгубила 50% и више од 50% становника. Највећи број сеоских насеља, 60,0%, припада четвртој и петој зони.

Пораст градског и опадање сеоског становништва везује се, обично, за пери-од наглог развоја индустрије који условљава и многобројне миграције у правцу градова што доводи до јаке концентрације становништва на веома малом про-стору. Тако је најинтензивније исељавање из села и досељавање у градове било у периоду од 1961. до 1971, нешто слабије од 1971. до 1981. године, док је јења-вање миграција најочљивије у последњој деценији (видети табелу А. у прило-гу). Само у периоду од 1961. до 1971. године у градове Централне Србије досе-лило се око 600000 становника, односно у наведеној деценији досељено је више од половине укупно досељених за три деценије. Истовремено из осталих насе-ља исељено је близу милион људи, с тим што је најинтензивнијим исељавањем (око пола милиона становника) захваћено село између 1961. и 1971. године.

У Војводини се у последње три деценије из сеоских насеља иселило око 300000 становника, док градска насеља имају позитиван миграциони салдо до 1981. године, а у деценији 1981–1991. година бележе негативан миграциони сал-до од - 2091.

Градска насеља Косова и Метохије (према подацима за период 1961–1981) имају позитиван миграциони салдо (око 160000), који се битно не разликује од негативног миграционог салда осталих насеља (око 170000 становника). При том треба имати на уму да је у истом периоду негативан миграциони салдо са-мо за Србе и Црногорце са Косова и Метохије износио -112631.

Дуго деловање миграција исцрпело је демографске потенцијале највећег де-ла сеоских насеља Централне Србије и Војводине. Наиме, емиграција са села, услед селективности миграната по старости, допринела је убрзаном старењу села што се, поред осталог, директно одразило на природни прираштај. Очи-гледна потврда тога је податак који показује да су у интервалу 1981–1990. го-дина сва насеља која нису градска - дакле, остала насеља и у Централној Ср-бији и у Војводини имала негативан природни прираштај који износи -36434, док су истовремено (1981–1990) само остала насеља Косова и Метохије имала преко 273000 више рођених него умрлих.

На крају треба истаћи да постојеће стање у становништву Републике Србије представља последицу дивергентних процеса у градској и сеоској популацији, који су започети у поратним годинама са очигледном тенденцијом продубљи-вања несклада у целокупном демографском развоју. Ова констатација само делимично важи за подручје Косова и Метохије на коме је, поред урбаниза-ције, веома значајан фактор пораста градског становништва и репродуктивно понашање становника градских насеља, које се у суштини небитно разликује од репродуктивног понашања становника осталих насеља.

Урбана насеља су повећавала своје становништво, док су се рурални простори празнили што је изазвало многе демографске проблеме у простору. Непостојање разрађене политике регионалног развоја и развоја градова и села само је поспешило поремећаје у простору доводећи, поред осталог, до претера-не метрополизиције Београда и до демографског пражњења појединих, за Ср-бију веома значајних,

подручја. Најтужнији пример тога су погранична насеља према Бугарској, Мађарској и Румунији у којима је ситуација, с обзиром на депопулацију, већ дуже време драматична.

Неопходно је зато подстаћи свеукупни демографски развитак посебним стимулсањем регионалног развоја становништва, као што је и време да приступимо изради реалних планова друштвено-економског развоја, „а не као до сада физичких планова у којима се апстрактно замишља како треба да изгледа неки регион или одређени град или насеље.“⁴

ТАБЕЛА У ПРИЛОГУ

Табела А. Оцена миграционог салда становништва градских и осталих насеља по витално - статистичком методу за раздобље 1961–1991. године

	Градска насеља	Остала насеља
ЦЕНТРАЛНА СРБИЈА		
Апсолутни пораст		
1961–1971	760952	-333861
1971–1981	579666	-135567
1981–1991	382274	-267832
Природни прираштај		
1961–1971	164011	155769
1971–1981	243684	59024
1981–1991	185588	-28933
Миграциони салдо		
1961–1971	596964	-489630
1971–1981	335982	-194591
1981–1991	196686	-238899
ВОЈВОДИНА		
Апсолутни пораст		
1961–1971	241442	-143874
1971–1981	148698	-65859
1981–1991	21235	-42118
Природни прираштај		
1961–1971	52064	41597
1971–1981	64431	6616
1981–1991	23326	-7501
Миграциони салдо		
1961–1971	189378	-185471
1971–1981	83667	-72475
1981–1991	-2091	-34617
КОСОВО И МЕТОХИЈА		
Апсолутни пораст		
1961–1971	147459	132246

⁴Миодраг Јанић, *Утицај метрополизиције Београда на неравномерни развој Србије*, Научни скуп - Неравномерна урбанизација: узроци и последице, Београд 1994.

1971–1981	179736	161011
1981–1991*	-	-
Природни прираштај		
1961–1971	62977	212157
1971–1981	95119	254767
1981–1991	112174	273508
Миграциони салдо		
1961–1971	84482	-79911
1971–1981	84617	-93756
1981–1991	-	-

* Услед недостатка података по типу насеља за 1991. годину није било могуће израчунати апсолутни пораст и миграциони салдо за градско и остало становништво Извор: Д. Велат, *Становништво Југославије у послератном периоду*, СЗС, Београд 1988.

ЛИТЕРАТУРА:

- Група аутора, Научни скуп - *Неравномерна урбанизација: узроци и последице*, Београд 1994.
 П. Марковић, *Пољопривредни атлас Србије*, Министарство пољопривреде, шумарства и водопривреде и одбор за проучавање села, САНУ, Београд 1993.
 С. Радовановић и В. Станковић, *Демографска кретања у Србији*, „Становништво“ бр.3–4, IDN CDI, Београд 1994.

Svetlana RADOVANOVIĆ

POPULATION OF SERBIAN CITIES AND VILLAGES AFTER THE WORLD WAR TWO

Demographic development of the population of the Republic of Serbia in the period of time after the World War Two has been characterised by irregular territorial growth of population which is a direct consequence of the opposite demographic currents (demographic explosion in Kosovo and Metohija and demographic implosion in the Central Serbia and Vojvodina), as well as by disturbances in the area caused by the irregular arrangement of the population due to the high concentration in urban areas and depopulation of the rural ones.

According to the extreme magnitudes of almost all demographic characteristics, as well as to the unequal and unorganised urbanization, Serbia may be considered as a unique phenomenon in Europe. Thus, from 1948 to 1991 the number of inhabitants in Central Serbia increased by nearly 40 %, in Vojvodina by about 23 %, in Kosovo and Metohija by over 166 %, so that in 1991 more than half of the population of the Central Serbia and Vojvodina lived in urban settlements which made around 5 % of the total number of settlements in these regions. While at the same time in urban settlements of Kosovo and Metohija there was about one third of population, and in the rural ones there were about two thirds of the total number of inhabitants of this Serbian southern province.

The increase of the urban and decrease of the rural population are connected with the period of the fast industrial development which caused numerous migrations, while the long-lasting influence of migrations along the village - city direction worn out demographic potentials of the greatest number of village settlements.

The ageing process of villages speeded up which, besides the rest, had direct influence on the natural movement of population. Wide depopulation of village settlements is illustrated best by the data of the vital statistics according to which more than 7 % of settlements in the Central Serbia and 78 % of settlements in Vojvodina had negative natural growth in 1991.

In Kosovo and Metohija only 5 % of settlements had negative natural growth, and in all of those settlements the majority of the population were the Serbs.

It should be pointed out that the current situation of the population of the Republic of Serbia is very unfavourable and that in the future there will be even greater deepening of disharmony in the overall demographic development.